

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
САМОСТІЙНОСТІ ПІДЛІТКА

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 231-М групи
Спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Психологія
Вікторія СТАШЕНКО

Керівник: д.психол.н., професорка
Віталія ШЕБАНОВА

Рецензент к.психол.н., доцентка
Олена КАЗАННІКОВА

Херсон 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕН ПІДЛІТКОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	6
1.1. Поняття «самостійності» у психологічній науці	5
1.2. Вікові особливості підлітків	7
1.3. Прагнення до самостійності у підлітковому віці	12
1.4. Вплив сімейного виховання на розвиток самостійності підлітка	16
Висновки до першого розділу	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ ПІДЛІТКІВ	27
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження	27
2.2. Аналіз результатів дослідження	33
2.2.1. Самооцінка підлітків як інтегральний показник	33
2.2.2. Аналіз результатів вивчення сформованості самостійності підлітків	35
2.2.3 Вплив мікросоціального чинника на формування самостійності підлітка.	44
Висновки до другого розділу	47
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТКИ	55
Додаток А. «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету»	55
Додаток Б Опитувальник оцінки учнів своєї самостійності (СамОС)	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Становлення української державності, інтеграція до європейського та світового простору, трансформації громадянського суспільства детермінують пріоритетність духовної культури, орієнтування на особистість, розвиток її індивідуальності та, відповідно, визначають основні вектори реформування освітнього процесу.

У національній державній освітній програмі віддзеркалюються першочергові вимоги до людського фактора, підкреслюється гострота проблем формування таких соціальних якостей, як дисциплінованість, ретельність, працьовитість, сумлінність, бережливе ставлення до всіх видів власності, здатність будувати свою поведінку відповідно до норм і принципів, що склалися в цивілізованому суспільстві. Ці особистісні якості в соціальній практиці найповніше втілено в поняття «самостійність».

Проблема дослідження самостійності спочатку розроблялася педагогами (Ж.Ж.Руссо, І.Песталоцці, А.Дістервег та ін.) які в своїх працях підкреслювали необхідність формування у дитини самостійності у процесі навчання та виховання. У зарубіжній психології початку ХХ століття проблема самостійності розроблялася різними шляхами: спробами сформувати моральні якості шляхом навчання (Б.Скіннер); психоаналітичними методами (З.Фрейд, А.Адлер); спробами дослідження рушійних сил самоактуалізації (А.Маслоу).

У вітчизняній психології вивченням самостійності, її складовими, умовами її формування займалися Ф.Є.Василюк, О.А.Конопкін, А.М.Леонт'єв, О.К.Осницький, К.К.Платонов, Г.С.Паригін.

Водночас результати досліджень самостійності не надають цілісної інформації про психологічні особливості формування самостійності підлітка.

Таким чином, вибір теми нашого дослідження: *«Психологічні особливості формування самостійності підлітка»* обумовлений, з одного боку, недостатньою освітленістю особливостей самостійності у підлітків, а з

іншого боку, надзвичайною актуальністю проблеми формування самостійної поведінки для психологічної практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота написана в межах тематичного плану кафедри психології, факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119 U 101096).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні умов формування самостійності підлітка.

Припущення дослідження: формування самостійності підлітка залежить від стилю виховання в родині.

У відповідності з поставленою метою і припущенням дослідження були поставлені наступні **завдання дослідження:**

- визначити сутність категорії «самостійність» у наукових джерелах;
- проаналізувати психологічні особливості підліткового віку;
- з'ясувати особливості самостійності сучасних підлітків та її залежність від стилю виховання в родині.

Об'єкт дослідження: формування самостійності в підлітковому віці.

Предмет дослідження – вивчення психологічних і соціально-педагогічних особливостей формування самостійності підлітка.

Методи дослідження. У роботі використовується комплекс методів дослідження, спрямованих на перевірку висунутого припущення і розв'язання поставлених завдань, що вміщує: теоретичний аналіз наукових джерел з досліджуваної теми; методи збору емпіричних даних: анкетування, опитування, метод експертних оцінок, проективна методика, метод тестування (методика вивчення самооцінки Дембо-Рубінштейн); методи обробки та інтерпретації даних: математичні методи статистичної обробки.

Наукова новизна одержаних результатів. Узагальнено, що самостійність як особистісна якість найбільш яскраво виявляється у підлітковому віці. Визначено вплив родини, як чинник що стимулює або

гальмує розвиток самостійності підлітка.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що: дана характеристика феномена як самостійності та шляхи її формування у сучасного підлітка; в виявленні впливу родини, як чинника що стимулює або гальмує розвиток самостійності підлітка.

Апробація роботи. Матеріали кваліфікаційної роботи доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень» (4–5 червня 2021 року, м. Київ); на засіданні кафедри психології, факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету (протокол № 3 від 04.10. 2021); на Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку психології та педагогіки» (5–6 листопада 2021 року в м. Київ).

Публікації. За матеріалами магістерської роботи опубліковано статтю «Вплив родини на формування самостійності підлітка» у збірнику матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень».

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Основний зміст викладено на 51 сторінці. Список використаних джерел включає 42 роботи українських, російських та зарубіжних науковців. Робота містить 1 рисунок та 11 таблиць, з яких 2 у першому розділі та 9 у другому. Повний об'єм роботи - 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ФЕНОМЕН ПІДЛІТКОВОЇ САМОСТІЙНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Поняття «самостійності» у психологічній науці

На думку провідних науковців з психології розвитку та вікової психології (В.І. Абраменко, В.Г. Асєєв, З.І. Белоусова, Л.І. Мищик, В.Є. Бойко, Р.В. Бернс, Л.І. Божовіч, О.І. Власова, Т.О. Піроженко, Л.С. Виготський, О.А. Конопкін, А.М.Леонт'єв, О.К.Осницький та ін.) самостійність, як одна із головних якостей особистості, виявляється в уміннях та навичках ставити перед собою певну мету і добиватися її досягнення власними силами [1; 2; 3; 4; 5; 8; 9; 16; 21; 25; 26]. Самостійність передбачає відповідальне ставлення особистості до себе, проявів власної поведінки, здатність діяти усвідомлено, активно та ініціативно не тільки в знайомій обстановці, але й у нових умовах, що вимагають ухвалення нестандартних рішень.

Самостійність не є вродженою рисою, вона формується під час процесу розвитку та формування дитини та у кожному віковому етапі має свої особливості. Зокрема, перші самостійні дії можна спостерігати на п'ятому-шостому місяці життя дитини, коли вона починає сидати та намагається тримати або діставати іграшку тощо; у кінці першого року життя дитина починає самостійно вставати, підтримувати рівновагу свого тіла, здійснює цілеспрямовані дії. Таким чином, на думку (В.Г. Асєєва, О.І. Власової, Т.О. Піроженко, І.Ю. Кулагіна, О.М.Леонт'єва, М.Д.Левітова, Л.Ф.Рибалко, Д.І.Фельдштейн та ін.) прокидається прагнення до самостійності, пов'язане з потребою дитини задовольнити свої бажання без допомоги дорослих [2; 8; 18; 21; 22; 34; 39].

На третьому році життя через збільшення фізичних можливостей дитини їй стають доступними різноманітні дії. Окрім того, у цьому віковому

періоді дитина починає усвідомлювати себе, виокремлювати себе із навколишнього світу, тобто закладаються основи самосвідомості [2; 8; 18; 21; 22; 34; 39].

Це виявляється в загостреному прагненні до самостійності, часто навіть всупереч бажанням батьків. Наступає так звана криза трьох років – етап становлення особистості, для якого характерний перехід до нового рівня свідомості і поведінки. Цей етап є надзвичайно сприятливим для розумного заохочення дитини, прищеплення їй корисних навичок. Батьки та вихователі, прагнучі зменшити дитячу активність, часто стикаються з гострими негативними реакціями та різноманітними формами порушень поведінки. У тому випадку, коли батьки як головний механізм формування поведінки дитини застосовують підкорення, – формування самостійності дитини значно ускладнюється.

Формування самостійності у молодшому шкільному віці відбувається відносно рівно. Ускладнення цього процесу можливо у підлітковому віці. Загострена потреба у самозатвердженні у підлітків часто ґрунтується на викривлених уявленнях щодо самостійності, яке часто сприймається ними як ігнорування чужих суджень, оцінок та порад. Відмітимо, що при цьому демонстративне ігнорування авторитету старших часто поєднується з пасивною залежністю від стандартної підліткової субкультури.

У практиці виховання підлітків, які поступово дорослішають, врахування їх можливостей, заохочення позитивної спрямованості їх прагнень і активності дозволяють пом'якшити протікання підліткової кризи та сформувати справжню самостійність.

Таким чином, самостійність у підлітковому віці є результатом формування особистості з моменту народження.

1.2. Вікові особливості підлітків

Основний зміст підліткового періоду це перехід від дитинства до дорослості. Цей перехід відбувається у два основні етапи: етап підліткового

віку та етап юності (ранньої та пізньої). Однак, зауважимо, що хронологічні межі означених вікових періодів вченими часто визначаються абсолютно по-різному. У медичній, психологічній, педагогічній, юридичній, соціологічній літературі визначаються різні межі підліткового періоду, а саме: 10-14 років, 14-18 років, 12-20 років тощо.

Р.С. Немов зазначає: «Звертаючись до вітчизняної історії, можна помітити, що вікова термінологія, яка стосується підлітків також не була однозначною. Так, у тлумачному словнику В.І.Даля підліток визначається як «дитя на підзростанні» – 14-15 років. В академічному чотиритомному словнику російської мови 1983 р. роз'яснюється, що підліток – це хлопчик або дівчинка в перехідному від дитинства до юнацтва віці від 12 до 16 років. На сучасному етапі межі підліткового віку приблизно співпадають з навчанням дітей в середніх класах від 11-12 років до 15-16 років». [24, с. 57-58].

І.В.Дубровіна та Б.С.Круглова відзначають: «основним критерієм для періодів життя є не календарний вік, а анатомо-фізіологічні зміни в організмі» [27, с 35].

На думку науковців (В. І. Абраменко, І.В. Дубровіна, Л. І. Горшенін, Д. В. Колесніченко, І. С. Максименко, Л. С. Терлецька, Т. Є. Фудорченко та ін.) у підлітковому віці найістотнішим є статеве дозрівання. Саме його показники і визначають межі підліткового періоду [1; 10; 12; 14; 37; 41]. Так, Х. Ремшмідт пише: «Початок поступового збільшення секреції статевих гормонів починається вже у семирічному віці, але інтенсивний підйом секреції відбувається тільки у підлітковому віці. Це супроводжується раптовим збільшенням зростання, змужнінням організму, розвитком вторинних статевих ознак» [32, с. 63].

На думку Л.Ф. Рибалко: «Проблема впливу біологічного і соціального на психічний розвиток людини частково може бути вирішена за рахунок введення поняття сенситивного періоду розвитку. Саме це поняття позначає вік, у межах якого при формуванні тих або інших психологічних якостей

людини можна досягти найкращих психолого-педагогічних результатів [34, с. 123].

Дитина завжди говорить на мові тієї країни, в якій вона народилася та виросла. На думку багатьох вчених вікової психології (В.Г.Асєєва, Л.І.Божовіч, О.І. Власової, Т.О. Піроженко, І.В.Дубровіної, І.Ю.Кулагіна та ін.) це один з переконливих доказів прямого впливу середовища на психічний (мовний) розвиток [2, 5; 8; 10; 18]. Якщо ж врахувати ту обставину, що саме мова складає основу всіх інших видів психічної діяльності, складніших за рівнем свого розвитку, то як вважає О.М.Леонт'єв, «...можна; вважати, що вплив середовища на психічний розвиток людського індивіда в цілому величезний» [21, с. 84]. Разом з тим – і для цього також є доказ – він істотно обмежений, тими біологічними можливостями, які надані досягнутим рівнем зрілості організму [21, с. 84].

На думку М.Д. Левітова, з віком збільшується внесок генотипу у індивідуальні інтелектуальні відмінності [22]. Хоча роль не генетичних чинників (соціального та природно-географічного) у формуванні психологічних та поведінкових індивідуальних відмінностей досить велика, проте сам спадкові властивості обумовлюють більше половини всіх індивідуальних варіацій по відповідних ознаках.

Із всіх людських властивостей мінімальну залежність від типу знаходять риси особистості, які виражають ставлення людини до людей та суспільства. Загалом ж можна безумовно затверджувати, що середовище у детермінації психічного розвитку людини відграє набагато більш важливу роль, ніж успадкований генотип. А.А. Реан та Я.Л. Коломінський підкреслюють: «Навіть серед відомих властивостей нервової системи людини немає жодної, яка була б повністю незалежною від дій середовища. Чим вище в діяльності людини роль специфічно людської, мовної довільної саморегуляції, тим меншу роль грають чинники генотипу, і, навпаки, ніж вона нижче, тим виразніше індивідуальні особливості цієї діяльності визначаються спадковістю» [31, с. 89].

Дослідники галузі вікової психології (В.І.Абраменко, Л.С.Виготський, І.С.Кон, І.В.Дубровіна, Б.С.Круглова, К.М.Поліванова, Л.С.Терлецька, Д.І.Фельдштейн, С.В. Федько та ін.) вважають, що підлітковий вік є перехідним від дитинства до юності. Це складний і багато в чому суперечливий період життя в порівнянні з молодшим шкільним віком [1; 9; 15; 27; 30; 37; 39; 40].

Для підліткового віку характерні свої особливості у фізичному та психічному розвитку.

Це вік підвищення життєдіяльності організму, посилення зростання і збільшення ваги, досягнення повного розвитку клітинних структур кори великих півкуль і вдосконалення взаємодій кіркових процесів збудження і гальмування, перебудови організму у зв'язку з початком і протіканням статевого дозрівання.

Підліток бадьорий і життєрадісний, повний сил і енергії. Він постійно пробує свої сили то в одному, то в іншій справі. Його прагнення до змістовної активності знаходить яскравий вираз в пізнавальних, технічних, спортивних і інших інтересах і також сприяє розвитку у нього багатьох цінних, перш за все, вольових рис вдачі.

Під впливом особливостей фізичного розвитку у підлітків відбувається ряд зсувів вегетативної іннервації (нестійкість пульсу, стомлюваність, запаморочення, головні болі, пітливість тощо) та низка психічних зсувів (нерівність настрою, емоційність) позначаються на становленні їх характеру.

У характеристиці особливостей фізичного розвитку підлітків значне місце займає прогрес статевого дозрівання. Останній супроводжується у них виникненням ряду щодо стійких суперечностей, усвідомлюваних з різною глибиною у міру поступового наростання статевої потреби від неясного «томління» до потягу до осіб іншої полу і встановлення зв'язків цієї наростаючої потреби з певними явищами в своєму організмі і з подіями в навколишньому середовищі. Це визначається свідомістю підлітка фізичних змін свого організму (ломка голосу, оформлення скелета по чоловічому і

жіночому типам) і результатів зрушення насправді вегетативної, нервової системи (стомлюваність, зниження працездатності, невмотивоване коливання настрою) в плані самооцінок своєї особи з реальними і уявними реакціями до себе зі сторони оточуючих осіб.

Під час фізіологічної перебудови організму, та відповідно бурхливих змін як у організму, так і у психіці, у підлітків часто виникають відчуття тривоги, різноманітні страхи, підвищена збудливість, знижена самооцінка. Загальними особливостями цього вікового періоду є мінливість настрою, емоційна нестійкість, несподівані переходи від веселощів до смутку і песимізму. Прискіпливе відношення до рідних поєднується з гострою незадоволеністю собою

Нове положення займає підліток, в порівнянні з молодшими школярами, в сім'ї і школі. Істотно змінюється відношення до підлітка і зі сторони оточуючих. Вимоги до нього підвищуються, безпосередня опіка з боку старших слабшає.

У підлітковому віці вельми високого рівня розвитку досягають всі без виключення пізнавальні процеси. Складаються сприятливі умови для навчання підлітків різноманітних видів практичної та розумової діяльності.

Розглянуті вікові особливості мають різні варіанти індивідуального втілення у підлітків, що визначається перш за все відмінностями в конкретних життєвих умовах розвитку дітей. Цими відмінностями пояснюються виникнення конфліктів між дорослими і підлітками і підлітків між собою, виникнення у підлітків суперечливих рис вдачі. Останнє значно ускладнює виховання підлітків і дає підставу називати отроцтво «важким» віком.

Класичне узагальнення головними особистісних рис підлітків надав В.О.Сухомлинський:

«1. Непримиренність до зла, емоційне неприйняття його, з одного боку, поєднується з невмінням розібратися в складних явищах життя – з іншою;

2. Підліток прагне досягнути власного ідеалу, але він не любить, коли його прямолінійно виховують;

3. Підліток прагне бути унікальним, вчинити що-небудь героїчне, романтичне, незвичайне. За наявності потреб до дії і бажання самоутверджуватися підліток ще не знає, як цього можна добитися.

4. У підлітка виражена суперечність між багатством бажань і обмеженістю сил. Звідси множинність і непостійність захоплень. Підліток боїться показати свою неспроможність, він дуже самолюбний і може прикриватися показною упевненістю, рішучістю, за якими ховається безпорадність.

5. Поєднання романтичної захопленості та грубих витівок. Захоплення красою та позитивне ставлення до неї. Часто підліток соромиться подібних своїх відчуттів, подібні відчуття здаються йому дитячими. Він побоюється, що вважатимуть занадто чутливим та прикривається грубістю [36].

Отже, у роботі з підлітками необхідно враховувати вікові та особистісні особливості, основні психологічні новоутворення цього віку. Проте слід зазначити, що не у кожного підлітка виявляється весь набір суперечностей, але їх не можна ігнорувати.

1.3. Прагнення до самостійності у підлітковому віці

Психологи В.І.Абраменко, Р.В.Бернс, І.С.Кон, О.І.Крутецький, А.К.Третьякова, Ю.К.Кулюткін, О.К.Осницький та ін. Відмічають, що самостійність починає яскраво виявлятися саме в підлітковому віці. У цьому віковому періоді підлітки, незважаючи на те, що вони ще вчаться, вже достатньо різноманітні речі можуть здійснити самостійно та прагнуть розширити сфери подібної діяльності. У цьому вони знаходять можливість задоволення потреби відчувати себе дорослими та вважатися такими в очах оточуючих [1; 4; 15; 17; 19; 25].

Однієї з найхарактерніших особливостей підлітка, пов'язаних із зростанням його самосвідомості, як вже вказувалося, є яскраво виражене прагнення показати свою «дорослість», наявність своєрідного «відчуття дорослості» (термін Д.Б. Ельконіна, цит. за І.В.Дубровіною) [10, с. 55].

Потреба відчувати себе дорослим та відчувати довіру зі сторони дорослих до самостійних вчинків, – стає в цей період домінуючою.

Перш за все, це виявляється в прагненні підлітка доєднатися до діяльності та життя дорослих. Відмітимо, що першою чергою копіюються більш доступні до сприймання та спостереження сторони дорослого життя, зокрема, – особливості зовнішнього вигляду та манери поведінки (косметика, різні прикраси, татуювання, пірсінг, види розваг та відпочинку, вживання специфічного лексикону тощо), а також сексуальні стосунки. Засвоєння зовнішніх ознак дорослості відбувається шляхом наслідування та є найлегший спосіб досягнення уявної дорослості. Підліткам починає здаватися, що вони вже дорослі, як у власних очах, так, як їм здається, і в очах оточуючих. Це удаване відчуття дорослості є важливим для підлітків в аспекті формування самосвідомості та відповідно самоусвідомлення себе.

Прагнення відчувати себе дорослою людиною достатньо бурхливо виявляється у взаємовідносинах із старшими. Підліток намагається розширити власні права та обмежити вплив дорослих відносно своєї особистості.

У становленні взаємостосунків підлітка із дорослими можуть виникати суперечливості. Л.С. Терлецька розглядає три варіанти розвитку суперечностей [37, с. 10-15]. Для першого варіанту характерно поглиблення суперечності і посилювання конфлікту, який може тривати дуже довго. Це виникає при умові повної розбіжності прагнень підлітка та вимог до нього і уявлень щодо підлітка у дорослих: коли дорослі до бажань підлітків щодо збільшення різних аспектів їхньої самостійності відносяться як до передчасних та необґрунтованих, а підлітки своєю чергою протестують у різноманітних формах супроти старого стилю ставлення до них дорослих.

При виникненні подібних ситуацій негативізм підлітків може стати наполегливим і глобальним, що, своєю чергою зумовлює низку негативних трансформацій у формуванні його особистості, а саме: появу відповідних агресивно-деспотичних тенденцій, брехливості, святенництва, пристосовницької та маніпулятивної манери поведінки, тощо. При такій ситуації підліток вимушено підкорюється авторитету дорослих, але при цьому, достатньо часто у нього виникає ставлення до уявлень дорослого як до «пережитку минулого», що дозволяє йому виправдовувати неприйняття поглядів, вимог та оцінок дорослих.

Для другого варіанту характерно те, що суперечності виявляються епізодично, внаслідок непослідовної поведінки дорослих, коли вони всупереч власним поглядам вимушені поступатися підлітку та дозволяти те, що не дозволяли раніше. У результаті, конфліктів стає меншим, але можливість їх виникнення весь час залишається. У цьому варіанті формування та розвиток дорослості і самостійності підлітка буде залежати від змісту його прагнень та інтересів.

Для третього варіанту розвитку суперечностей характерно поступове зникнення суперечностей та конфліктів, що відбувається у тому разі, коли дорослі усвідомлюють та приймають дорослішання підлітків, змінюють до них своє ставлення та підтримують взаємну довіру, яка виникла на попередніх етапах розвитку.

Конфліктної ситуації може взагалі не бути, якщо дорослі будують свої взаєностосунки з підлітком на основі сприймання проблем його дорослішання.

Головне, що обтяжує підлітка в його взаєностосунках з дорослими – це відчуття внутрішньої несвободи, обмеження діяльності. Багато психологів вважають, що в підлітковому віці виникає характерне для нього психічне новоутворення – відчуття дорослості, тоді як дорослі часто не вважають підлітка достатньо дорослим. Саме це, на думку психологів (І.Ю.Кулагіна, І.І.Лук'яненко, Х.Ремшідт, Т.Є. Фудорченко та ін.), і приводить до

конфліктів між підлітком і дорослими. Проте, можливе і інше пояснення ситуації. Конфлікт між підлітком і дорослим виникає не тому, що підлітка не рахують дорослим, а тому, що його обмежують у його діяльності. Це конфлікт між особистістю, здатною та прагнучою до все більш широкій і самостійної діяльності, і тими хто її у цій діяльності обмежує [18; 23; 32; 41].

Відчуття ж дорослості виникає і актуалізується повторно, як внутрішня основа особистості в боротьбі за подолання обмежень в її діяльності.

Саме переконаність підлітка в своїй дорослості і дає йому моральне право вимагати рівноваги з дорослими у всіх аспектах діяльності (помітимо, що підлітки ніколи не вимагають абсолютної рівності, їх цікавить саме їх власна діяльність, а не формальне визнання дорослості).

Л.І.Горшенін у своєму дослідженні зазначає, що важливою причиною конфліктів підліткового віку є актуалізація проблем самостійності, незалежності дитини від дорослого. В її основі може лежати егоїзм, часто неусвідомлюваний. Багато дорослих вважають дитину своєю власністю і вважають, що мають право розпоряджатися їм на свій розсуд [12, с. 42-44].

Нерідко дорослий сам не в змозі переконливо аргументувати деякі заборони, покладену на дитину, але поки ніхто не вимагає зробити цього (а маленька дитина і не може зробити цього), дорослому здається, що все гаразд, «виховання» йде як треба. Коли ж підліток ставить дорослого перед необхідністю аргументувати цю регламентацію, а дорослий несподівано для себе виявляється нездібний до цього, то вирішальним аргументом нерідко виявляється перевага дорослого у віці, у положенні, тощо. У результаті дорослий просто виявляється несправедливим у відношенні до підлітка.

Зростання вимог підлітків до врахування їх дорослості і самостійності говорить, по-перше, про те, що ця сторона відносин з дорослими для них дуже важлива, а по-друге, про те, що дорослі, на їх думку, недостатньо враховують ці справедливі претензії і прагнення.

1.4. Вплив сімейного виховання на розвиток самостійності підлітка

Сім'я – традиційно вважається основним інститутом виховання особистості. Те, що дитина придбає у сім'ї в дитячі роки, вона зберігає впродовж всього подальшого життя. На думку фахівців вікової психології та психології сім'ї (М.І.Буянов, А.І.Захаров, Ю.П.Петров, В.О.Семіченко, В.О.Заслужнюк, А.Г.Харчев, М.С.Мацьковський та ін.) важливість сім'ї як інституту виховання обумовлена тим, що у ній дитина знаходиться впродовж значної частини свого життя, і за тривалістю впливу на особистість із сім'єю не може порівнятися жоден з інститутів виховання. Саме у сім'ї закладаються основи особистості дитини, і до надходження в школу вона вже більш ніж наполовину формується як особистість [7; 13; 28; 35; 42].

Сім'я – це свого роду колектив, який відіграє основну, найважливішу та довготривалу роль у вихованні та формуванні особистості дитини. Наведемо деякі приклади: честолюбні батьки часто пригнічують своїх дітей, що зумовлює у них формування різних комплексів неповноцінності; тривожні матері часто формують у дітей формування високого рівня тривоги; батьки, які самі не стримують власні емоції та «виходять із себе» з щонайменшого приводу, часто, формують подібну поведінку власних дітей тощо. Достатньо часто батьки бачать у дітях продовження та реалізацію власних нездійснених бажань, уявлень, установок тощо. Науковці (В.Г.Асєєв, Р.В.Братченко, І.В. Кушнар'ова, Ю.П.Петров, Н. М. Толстих та ін.) наголошують, що конфліктна ситуація між батьками стосовно виховання дітей спостерігається при різних підходах до виховання дітей, які були засвоєні ще із своєї батьківської родини і частіше за все не є абсолютно вірними та гармонійними [2; 6; 20; 28; 38].

Саме у родині дитина робить перші кроки, одержує перший життєвий досвід, вчиться яким чином поводитися у різних ситуаціях життя та ставитися до себе, інших та оточуючого світу. Саме тому, важливо, щоб те, чому батьки навчають свою дитину мало б підкріплення у конкретних

приклад, щоб вона бачила, що то, про що говорять дорослі має підтвердження на практиці. Наприклад, у тому випадку коли дитині щодня твердять, що брехати недобре, але вона бачить, що його батьки самі порушують та відступають від того про що говорять, то все те, що про що тільки говорять, – не сприймається.

Майже всі підлітки скаржаться, що батьки ускладнюють їх свободу. Для підлітка, який стрімко дорослішає природно наполягати на своїх правах і гідності, що відповідає ступеню його розвитку. Достатньо часто підлітки нагадують своїм батькам, що вони вже не маленькі діти. Однак, і батькам необхідно розумно ставитися до нових змінень у особистості підлітка. Річ у тому, що підлітків часто лякає їх стрімке зростання. Вони абсолютно не впевнені у своїй здатності бути такими знаючими, умілими, витонченими, привабливими тощо, яким б вони хотіли б бути. Однак, вони не признаються у власних сумнівах ні собі, ні тим більше батькам. Підлітки одночасно протестують проти батьківської опіки та побоюються своєї свободи.

Напруженість, яка часто виникає у стосунках між підлітками та їх батьками, почасти пояснюється суперництвом між ними. Підлітки усвідомлює, що прийшла їх черга визначатися у своїй долі, обирати професію, привертати протилежну стать, бути батьком або матір'ю. Вони як би прагнуть потіснити батьків і зіштовхнути їх з вершин влади. Батьки підсвідомо це відчувають, і, зрозуміло, не дуже задоволені.

Вчителі, психіатри і інші фахівці (І.В.Дубровіна, Б.С.Кулагіна, Н.М.Толстих, А.Г.Харчев, М.С.Мацьковський та ін.), що працюють з підлітками, відмічають, що деякі з них признаються, що їм хотілося б, щоб їх батьки були з ними трохи суворіше, так само як батьки деяких з їх друзів, і вчили б їх, що добре і що погане [27; 38; 42]. Це не значить, що батьки повинні стати суддями своїх дітей. Батькам необхідно навчати дітей правилам поведінки та вирішення різних життєвих ситуацій, у випадках переїзду з'ясувати основні правила та звичаї тієї місцевості, де зараз вони мешкають. При цьому дуже важливо, щоб дорослі змогли самі для себе

зрозуміти, що вони приймають за правильне, пояснити це собі та дитині і головне, – самим діяти у відповідності до цього, не дивлячись на те, що іноді це достатньо складно. У тому випадку коли правила, поради, рішення батьків зрозумілі, чіткі, логічні, розумні, то підлітки приймає їх, слідує їм та вдячні у глибині душі. Р.В.Братченко, зазначає, що з одного боку, батьки можуть сказати: «ми краще знаємо що та як треба для тебе», з іншого боку, батькам необхідно відчувати та виявляти довіру до своєї дитини, до її думок та її моральності. Дитину утримує на правильному шляху, головним чином, логічне, послідовне виховання та впевненість у тому, що батьки їй довіряють, а не ті правила, яким вони їй навчають [6].

Але підлітку потрібні і правила, і свідомість, що батьки надають йому достатньо уваги, щоб викласти йому ці правила, що заповнюють пропуски в його життєвому досвіді.

А.Г.Харчев та М.С.Мацьковський відмічають, що сім'я може виступати як позитивний, так і як негативний фактор виховання. Позитивний вплив на особистість дитини визначається тим, першою чергою найбільш близькі, рідні для неї люди (мати, батько, бабуся, дідусь, брат, сестра) найбільш понад усіх інших осіб, любить її, піклується про неї та ставиться до неї. Одночасно з цим, сім'я може нанести стільки шкоди у вихованні дітей, скільки не може потенційно завдати ніякій іншій соціальній інститут [42].

Особлива виховна роль сім'ї зумовлює актуальність питання щодо того, яким чином зробити так, щоб мінімізувати негативні та максимізувати позитивні впливи сім'ї на виховання дитини. З цією метою необхідно дослідити які внутрішньосімейні соціально-психологічні чинники мають вплив на особистість дитини та яким саме чином впливають на неї.

Хто з батьків не мріє побачити свою дитину особистістю, яка досягла чогось, яка є сильною та доброю людиною, яка впевнено йде по життю і самостійно вирішує виникаючі перед нею проблеми?

У психологічних та педагогічних дослідженнях (А.І.Захаров, І.В.Кушнар'ова, А.В.Петровський, В.О.Сухомлинський, Л.С.Терлецька,

А.Г.Харчев, М.С.Мацьковський та ін.) узагальнені основні правила та поради для батьків, яких необхідно дотримуватися при вихованні дитини [13; 20; 29; 36; 37; 42]. Наведемо основні з них.

Головною метою виховання маленької людини є досягнення душевної рівноваги, єднання, етичного, морального, душевного зв'язку з батьками. Батькам не слід перекладати відповідальність за процес пускати процес виховання на інших (власних батьків, вихователів, вчителів та ін.) або взагалі самоплив, залишаючи дитину підліткового віку віч-на-віч з її проблемами та самою собою.

Батькам приймаючи рішення щодо дитини необхідно на перше місце ставити те, що буде більш корисним для дитини, а не власні погляди.

Першим завданням батьків є знайдення з дитиною загального вирішення спірного питання. У тому випадку, коли необхідно знайти компроміс, то обов'язковим є те, щоб головні вимоги сторін були задоволені. Якщо один з батьків приймає рішення за обох, то йому обов'язково необхідно враховувати позицію іншого.

Другим завданням батьків є усунення суперечностей у їх позиціях щодо виховання дитини. При цьому необхідно обговорювати власні позиції щодо дитини без її присутності. Це необхідно у зв'язку з тим, що діти достатньо легко маневрують між батьками, намагаючись досягти сьогохвилинних вигід (звичайно у бік ліні, поганого навчання, неслухняності, тощо).

Ми добре знаємо, що самостійність - це невід'ємна якість дорослої людини, яка характеризує її здатність жити в навколишньому світі автономно і незалежно, спираючись на власний розум і особистий досвід, свої сили, здібності і можливості.

Самостійність припускає ініціативність людини в плануванні і реалізації власних життєвих задач, уміння управляти своєю поведінкою і контролювати його наслідки, бути відповідальним за свої слова і вчинки.

Теоретично ми все чудово розуміємо, що однією з головних задач виховання підлітка є його підготовка до майбутнього самостійного, «дорослого» життя. Проте, не дивлячись на очевидність цього факту, багато батьків не надають належної уваги вихованню і формуванню найважливішої особової якості.

Батькам у спілкуванні з дитиною рекомендується дотримуватися наступним принципів спілкування:

1) Приймати дитину такою, якою вона є, не намагаючись її зламати, орієнтуватися на її бажання, прагнення та потреби. Зокрема, батьки люблять дитину не за щось, не за те якою вона є, чи те що вона робить. Наприклад: не дивлячись на те, що вона неприваблива, не розумна, на неї скаржаться сусіди тощо. Отже, – дитина приймається такою, якою вона є.

2) Проявляти емпатію до дитини – дорослому необхідно намагатися розуміти почуття та емоції дитини, спробувати поглянути на проблеми дитини з її позиції та прийняти її позицію.

3) Конгруентне реагування на поведінку дитини. Передбачає адекватне ставлення з боку батьків до того, що відбувається з дитинною чи на її дії.

Іноді спостерігається, що батьки люблять дитину, коли вона відповідає їх очікуванням (так звана обумовлена любов): коли добре вчиться і поводить, а у випадку якщо дитина не задовольняє цим потребам, то її як би відкидають, ставлення змінюється у гіршу сторону. Це зумовлює значущі складності, тому що дитина перестає бути впевненою у батьках, вона перестає відчувати емоційну близькість та безпеку, які повинні бути з самого дитинства.

Іноді зустрічаються випадки, коли дитина взагалі не приймається батьками та може навіть відторгатися ними (наприклад, у сім'ях з алкоголізмом). Подібне ставлення також може спостерігатися і у зовнішньо благополучній сім'ї (наприклад, коли дитина є випадковою, внаслідок гвалтування, тощо) як правило, батьки усвідомлюють таке своє ставлення до

дитини. Однак, спостерігаються випадки коли подібне ставлення до дитини не усвідомлюється (наприклад: мама красива та комунікабельна, а дитина зовнішньо неприваблива та замкнута, що значно дратує мати).

У будь-якій сім'ї встановлюється система принципів та правил виховання, яка не завжди усвідомлюється членами родини. Першою чергою це стосується розуміння основних цілей виховання, його завдань та цілеспрямованим застосуванням методів та прийомів виховання, врахуванням того, що можна та чого не можна допустити відносно дитини. Можуть бути виокремлені чотири тактики виховання у сім'ї та відповідні ним чотири типи сімейних взаєностосунків, які є з одного боку передумовами, а з іншого боку результатом їх застосування. До цих тактик відносять: диктат, опіка, «невтручання» та співпраця.

Проявами диктату у сім'ї є систематичне пригнічення одних членів родини, переважно дорослими, ініціативи та відчуття власної гідності у інших членів родини.

Зрозуміло, що батькам необхідно висувати ті чи інші вимоги до своєї дитини, спираючись на цілі виховання, норми моралі, конкретних ситуацій, в яких необхідно приймати етично та педагогічно виправдані рішення. Однак, якщо батьки надають перевагу застосуванню різноманітних видів наказів та насильства, то переважно вони будуть стикатися з опором дитини, яка відповідає на примус, погрози та натиск власними контрзаходами: брехнею, маніпуляціями, лицемірством, спалахами грубості, а іноді відвертої ненависті. У тих випадках, коли опір дитини зламуються дорослими, то разом з ним вони зламують і значну кількість цінних якостей особистості: ініціативність, самостійність, віру у себе та у свої можливості, відчуття власної гідності та ін. Ігнорування бажань, потреб, інтересів та думок дитини, безперервне позбавлення її права голосу щодо вирішення питань, які стосуються її та реалізації її прагнень, – зумовлюють значні викривлення у формуванні її особистості.

При гіперопіці спостерігаються дуже близькі, теплі і довірчі емоційні відносини між дитиною і його батьками. Загальна установка батьків по відношенню до дитини полягає в тому, що вони розглядають її як слабку, беспорядну істоту, якій важко пристосуватися до життя. Тому свою батьківську місію вони бачать у наданні максимальної допомоги з організації її поведінки, тобто вони прагнуть захистити її від щонайменших труднощів та часто виконують за неї багато дій. Таким чином, завдання активного формування активної та самостійної особистості, – відходить на другий план. У центрі уваги опиняється інша проблема – відгородження дитини від труднощів та задоволення її потреб. По суті, відбувається процес блокування батьками процесу підготовки дітей до зустрічі з реальністю, з адаптацією до соціального середовища. За даними психологічних досліджень такі діти виявляються непристосованими до життя в колективі. Саме у цієї категорії підлітків відмічається найбільша кількість нервових зривів у перехідному періоді.

У результаті батьки стають найважливішою складовою частиною механізму регуляції поведінки дитини, формуючи у неї спосіб існування, надмірно орієнтований на зовнішню допомогу. А це приводить до появи у дитини двох негативних рис особи: слабовілля і залежність від інших людей.

При надмірному контролю емоційні відносини між батьками і підлітком характеризуються наявністю певної дистанції. Батьки схильні розглядати його як матеріал, з якого вони хотіли зробити повноцінну дорослу людину з певним набором якостей. Вони пред'являють йому вимоги і стежать за їх виконанням. Неслухняність або невідповідність цим вимогам, що спричиняє за собою вживання санкцій: від м'якого засудження до суворих покарань.

Порушення розвитку самостійності у підлітка при надмірному контролі найбільш часто виявляється у формуванні трьох негативних рис його особи: свавілля, не нормативності, підвищеної потреби у визнанні з боку оточуючих та самоутвердження.

Для демократичних батьків характерна вираження позитивної підтримки проявів самостійності, активності, дисциплінованості, організованості та особистісної відповідальності у поведінці підлітка. Вони надають їм можливість бути самостійними у різних аспектах свого життя; самостійно вирішувати проблеми, що виникають та поважаючи їх права, одночасно нагадувати про необхідне виконання обов'язків. Якщо контроль засновується на розумній турботі та супроводжується виразом теплих почуттів до підлітка, то він достатньо часто прислухається до рекомендації та не відчуває роздратування коли йому пояснюють чому варто зробити те, та не варто робити інше. Формування самостійності та відповідальності у таких дитячо-батьківських стосунках відбувається без особливих конфліктів та бурхливих переживань.

При авторитарному стилі виховання батьки достатньо жорстко контролюють всі сфери життя підлітка, часто роблячи це не завжди коректно.

Вимагаючи від підлітка беззаперечного підкорення батьки не вважають за необхідне пояснювати причини своїх вказівок і заборон. Частіше за все це зумовлює порушення у спілкуванні підлітка з батьками та до їх відсторонення від них і замкнутості. Деякі підлітки починають конфліктувати із батьками, але частіше вони починають пристосовуватися до подібних сімейних стосунків, причому часто зростають невпевненими у собі та не самостійними.

При системі міжособистісних стосунків в сім'ї, яка основана на доцільності і, відповідно, можливості незалежного існування дітей від дорослих, породжує тактику «невтручання». При цьому очікується можливість співіснування двох світів: дорослих та дітей. В основі цього типу взаємостосунків полягає пасивність батьків як вихователів.

Співпраця як тип взаємостосунків в сім'ї характеризує такий тип міжособистісних стосунків у сім'ї, де наявні загальні цілі та завдання спільної діяльності, високі духовні етичні цінності. При такому типі стосунків переборюється егоїстичний індивідуалізм дитини. Сім'я, у якій

основоположним типом взаємостосунків є співпраця, набуває особливої якості, – стає групою високого рівня розвитку – колективом.

У сім'ях, де визнається право підлітка на певну самостійність, де своєчасно змінюється і ставлення до нього і характер вимог, він звичайно розвивається і дорослішає нормально. Якщо ж прагнення підлітка стати дорослим в думці оточуючих і в своїх власних очах пригнічується дріб'язковою опікою, зайвою жорстокістю контролю, недовірою до його можливостей, він починає «завойовувати» самостійність найрізноманітнішими способами і засобами, і в першу чергу такими, які, як правило, засуджуються. Підліток стає упертим, неслухняним, грубим. нерозуміння між ним і батьками росте, виникають конфлікти і взаємні образи.

А.Г. Харчев та М.С. Мацьковський у спільній монографії наводять дані на статті У.М. Хендрікса «Хай ваша дитина росте заповзятливою», де автор описує методи формування самостійності підлітка, які використовується щасливими сім'ями. Перш за все, це навіювання та настроїв підлітка на успішне здійснення будь-якої мети. Визнання і похвала його зусиль. Щоб підліток відчував підтримку батьків, вони повинні приймати його таким, який він є, тобто бачити в ньому особу, чиї погляди небайдужі їм, з чією думкою вони вважаються. Щоб підліток підшукав будь-яке заняття, може бути професію, батькам слід запропонувати і описати широкий вибір занять. Особистий приклад батьків додасть упевненість підлітку в тому, що він на вірному шляху. Адже діти ростуть наслідуючи. Рекомендується забезпечити активне проведення часу, форми якого пропонує уява підлітка і його інтереси (цит. за А. Г. Харчевим, М.С. Мацьковським)[42, с. 47-49].

Х. Ремшмідт наводить результати 40-річного дослідження Дж.Е.Вайллант які доводять необхідність активної діяльності підлітка для його дорослого життя (цит. за Х.Ремшмідом) [32, с. 76-89]. Досліджувані з 1940 г. 456 підлітків-хлопчиків були розподілено на дві категорії: «активні» і

«пасивні». За результатами дослідження були отримані наступні дані (див. табл. 1.2. та 1.2.)

Таблиця 1.1

Особливості активних підлітків

Активні»	Ступінь вірогідності	«Пасивні»
1. Теплі відносини з великим громадянством	Більше в 2 рази	
2. Висока зарплата	Більше в 5 разів	
3. Працевлаштованість	Більше в 16 разів	

Таблиця 1.2

Особливості пасивних підлітків

«Активні»	Ступінь вірогідності	«Пасивні»
	Більше в 5 разів	1. Арешт
	Більше в 10 разів	2.Розумова відсталість
	Більше в 6 разів	3.Смерть

Таким чином, дослідження Дж.Е.Ваїллант є переконливим доказом того, що соціальна активність у підростаючого покоління, є умовою його соціальної адаптації, успішності, благополуччя та подальшого активного соціального життя (цит. за Х.Ремшмідом) [32, с. 76-89].

І.В.Кушнарьова, автор статті «Особливості надання психологічної допомоги підліткам», радить батькам оцінювати роботу підлітка по проявленій в процесі виконання завдання його відповідальності, незалежності, самооцінці, упевненості, компетенції і навичок, та не оцінювати надмірно критична якість виконання (поза сумнівом, що батьківське «спасибі» та усмішка будуть кращою нагородою) [20, с. 11-16].

Проблема до підготовки дорослості стояла перед людським суспільством завжди. У східних слов'ян VI-IX ст. в первісних родових общинах вважалося престижним одержати статус дорослої людини в підлітковому віці, продемонструвавши свої здібності в обрядах вікової ініціації. У перебігу VI-IX вв. мінялися відповідальні за виховання в послідовності: рядова община, батьки, майстер (ремісниче учнівство або

католицтво (виховання дитини з 7-8 років в більш бідній сім'ї). Діти повинні були шанувати батьків і слухати їх у всьому.

Але вже в першій половині ХІХ ст. вітчизняні педагоги удосконалювали методи виховання, надавши величезну увагу психології. Сучасні педагоги прийняли естафету розвитку методів сімейної педагогіки. Але – головне, погляди педагогів і першої половини ХІХ ст., і сучасних співпадають з глобальною метою Міжнародного форуму «Освіти для всіх», які були затверджені і представлені в базовому документі, прийнятому ЮНЕСКО, в докладі Ж.Делорса «Освіта: скарб всередині». В документі вказано, що «вчитися пізнавати», «вчитися робити», «вчитися жити разом» і «вчитися бути» – «чотири стовпи освіти».

Щодо самостійності, в пункті «вчиться пізнавати» сказано: «...люди повинні вчитися розуміти оточуючий світ, щоб гідно жити, розвивати свої професійні здібності і спілкуватися з іншими людьми». Цей принцип спілкування передбачає наявність незалежних думок.

Головне підліток повинен робити самостійні висновки. Тільки в такій самостійності дійсно дорослішає підліток.

Висновки до першого розділу

Підліткова самостійність переважно виражається у бажанні звільнитися від контролю та опіки дорослих, до відділення та сепарації від них. Відчуваючи з однієї сторони потребу у батьківській любові та турботі, у їх порадах з різних питань, з іншої сторони вони прагнуть бути рівними з ними у правах та самостійними від них. Якими чином будуть складатися відносини в цей важкий період для обох сторін, переважно визначається стилем виховання, який склався у сім'ї, та можливостей батьків перебудуватися – прийняти відчуття дорослої своєї дитини.

Таким чином, самостійність – це здібність людини бути незалежною у думках, відповідальною, готовою застосовувати свої знання на практиці, бути корисною суспільству, вирішувати свої життєві проблеми. Стрижень самостійності формується у підлітковому віці сім'єю.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Емпіричне дослідження самостійності підлітків проводилося на базі загальноосвітньої школи № 55 м. Херсона. У ньому взяло участь 33 учні 9-Б класу у віці від 14 до 15 років, а також 11 вчителів та 33 батьки. Вчителі та батьки виступали у якості експертів.

Під час дослідження, враховуючи вплив різних факторів у формуванні самостійності, ми збирали результати тестування як підлітків, так і дорослих (вчителів і батьків). Таким чином, ми прагнули одержати всебічну інформацію про досліджуваних підлітків, тому в якості психодіагностичного матеріалу виступили:

- 1) стандартні й адаптовані методики, опитувальники, анкети для учнів;
- 2) анкети і бесіди батьками та з учителями – класними керівниками та вчителями-предметниками;

Окрім того, вивчалася психологічна обстановка і положення підлітка у родині, аналізувалася шкільна документація і продукти діяльності учнів.

Емпіричне дослідження проводилося у три етапи.

На *першому етапі* основною задачею був добір психодіагностичного інструментарію.

Для вирішення поставлених завдань (вивчення рівня сформованості самостійності у підлітків та її залежності від стилю виховання у родині) були застосовані наступні психологічні методи:

1. Методика дослідження самооцінки Т.В.Дембо-Рубінштейн [33].
2. Ессе, спрямоване на визначення поняття відповідальності.
3. Малюнковий тест (спрямований на визначення поняття соціальної відповідальності).

4. Методика оцінки учнями своєї самостійності (СамОС) О.К.Осницького.

5. Тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО, А.Я.Варга, В.В.Столін) [33].

Коротко запиномось на характеристиці кожного методу:

1. Методика дослідження самооцінки Т.В. Дембо-Рубінштейн заснована на прямому оцінюванні учнями ряду особистісних якостей, таких як здоров'я, характер та інші [24].

Рівень розвитку кожної якості особистості людини можливо умовно зобразити вертикальною рисою, нижня точка якої буде символізувати низький розвиток, а верхня – високий. Таких рисок – 7 (див. рис. 2.1.).

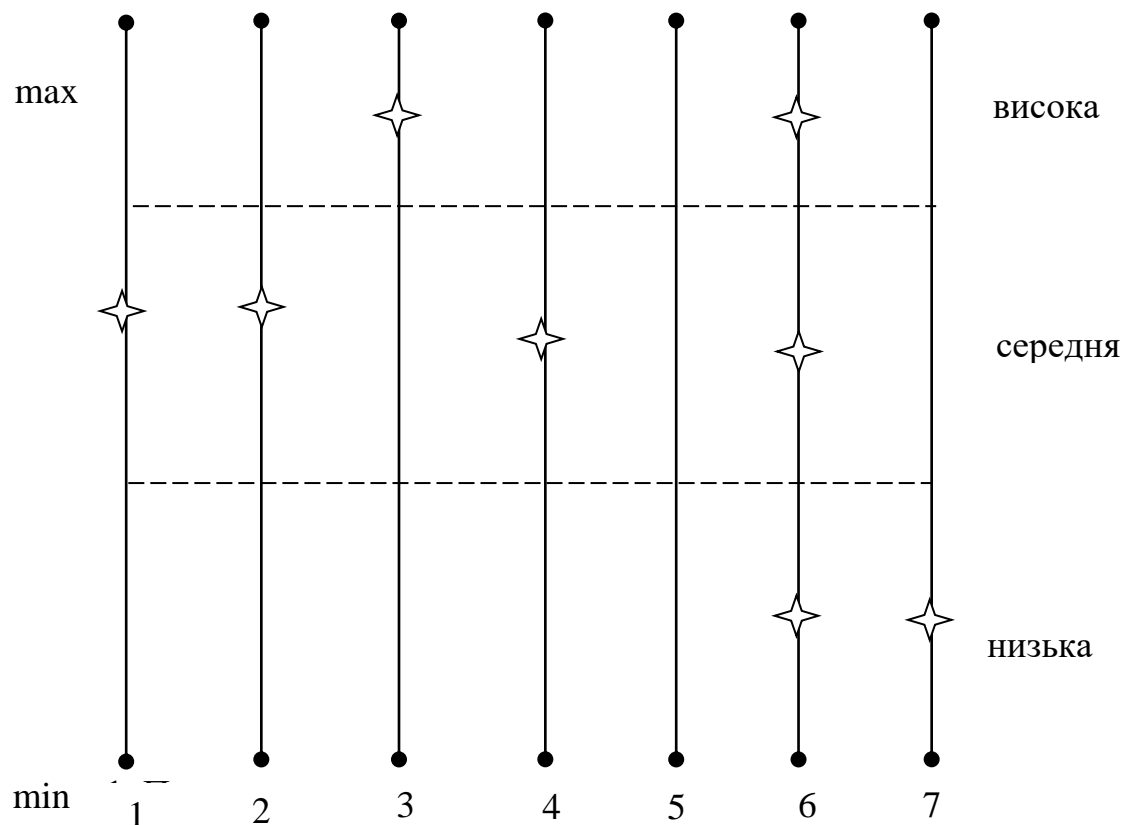

Рис. 2.1. Представлення шкал методики самооцінки Дембо-Рубінштейн

При дослідженні самостійності підлітків нас цікавили наступні якості:

1. здоров'я;
2. розум;
3. самостійність
4. характер;

5. авторитет у однолітків;
6. зовнішність;
7. впевненість у собі.

Досліджуваному необхідно позначити рисочкою своє місце на кожній із шкал. Довжина кожної шкали 100 мм, кожна відповідь висловлюється у балах, у відповідності з цим відповіді учнів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 б).

Кількість балів від 45 до 74 (середня та висока самооцінка) свідчить про адекватну самооцінку. Кількість балів від 75 до 100 мм вже свідчить про підвищену самооцінку та вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Підвищена самооцінка може свідчити про особистісну незрілість, невміння адекватно оцінювати результати власної діяльності, порівнювати себе з іншими, сприймати критичні зауваження тощо. Підвищена самооцінка може бути свідченням суттєвих викривлень у формуванні особистості, нечутливості до власних помилок та прорахунків. Кількість балів нижче 45 вказує на знижену самооцінку (недооцінку себе) і також виявляє неблагополуччя особистісному розвитку. Ті особи, що входять до цієї групи складають «групу ризику». За низькою самооцінкою можуть ховатися два зовсім різних аспекту психологічного явища: невпевненість у собі та «захисна», коли декламування власного невміння, відсутність здібностей і тому це дозволяє не робити ніяких зусиль.

Обробка здійснюється по 6 шкалам (здоров'я не враховується).

1. Ессе, спрямоване на визначення поняття самостійність у підлітків. Учням було запропоновано написати ессе на тему: «Що таке самостійність? Коли та для чого треба бути самостійним?». Окрім того, ми просили їх відзначити чи вважають вони себе самостійними?

Обробка результатів здійснювалася методом контент-аналізу.

2. Малюнковий тест «Моя самостійність»

Ця методика спрямована на визначення поняття самостійність, шляхом малюнку. Підліткам було запропоновано намалювати кольорову ілюстрацію

до теми «Самостійність і як я її розумію». Після того, як вони малювали свій рисунок їх прохали пояснити чому саме так і саме такими кольорами вони зображали самостійність.

4. Опитувальник оцінки учнями своєї самостійності (СамОС)

О.К.Осницького – призначений для оцінювання учнями своїх зусиль та можливостей у навчально-практичній діяльності [26]. Учням пропонується бланк опитувальника у якому містяться різні твердження (які співвідносяться із самостійністю) та варіанти відповідей (див. дод. А). У кожній строчці, позначеній літерою «А», «Б», «В» необхідно вибрати по одному варіанту відповідей. Номер обраного варіанту відповіді обводиться колом, або помічається хрестиком.

Висловлювання опитувальника співвідносяться із показниками самостійності підлітків (див. табл. 2. 1).

Таблиця 2.1

Співвідносність показників опитувальника та показників самостійності

№ висловлювання	Характеристики суб'єктного досвіду учнів
1-4, 9-12, 17-19	Можливості та прагнення учнів виконувати завдання без сторонньої допомоги
5-8, 13-16, 20-22	Можливості та прагнення, які пов'язані із взаємодією з дорослими
23-34	Інтереси та прагнення, які пов'язані із активною поведінкою учнів
35-46	Схильності, які виявляються у діях учнів
47-55	Відношення учнів до успіхів та невдач
56-64	Соціальна спрямованість учнів
68-73	Оцінка перспектив професійного самовизначення

5) Тест-опитувальник діагностики батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Столін) [33, 537 - 541].

Даний опитувальник батьківського ставлення призначений для вивчення батьківських установок і стилю виховання. А.Я.Варга та В.В.Столін визначають батьківське ставлення як: «систему різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються при взаємодії

з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків» (цит за Є.І. Роговим) [33, 538].

На наш погляд, вивчення дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці є надзвичайно важливим, оскільки саме в цьому віці остаточно закріплюються стереотипи реагування на ті чи інші ситуації, підліток потребує особливого стилю виховання, тому що як нестача виховного впливу, відторгнення так і надмірна турбота гальмує емоційний розвиток дитини, ускладнює засвоєння соціального досвіду і формування самостійності, самооцінки, образу «Я», способів міжособистісного спілкування, тощо.

Структура опитувальника батьківського ставлення. Опитувальник містить наступні шкали:

1) *«Прийняття-Відторгнення»* – шкала відображає загальне інтегральне емоційне ставлення батьків до дитини. Сутність одного полюсу шкали (прийняття) віддзеркалює те, що батькам дитина подобається такою, якою вона є, батьки прагнуть проводити багато часу разом із дитиною, схвалюють її плани, захоплення, та інтереси. Сутність іншого полюсу шкали (відторгнення) віддзеркалює те, що батьки сприймають власну дитину поганою, нездатною ні на що, невдачливою. Їм здається, що дитина не зможе досягти успіху у житті через низькі здібності та погані схильності. Батьки відчувають до дитини значний спектр негативних емоцій: роздратованість, злість, досаду, огиду, образу тощо.

Для зручності і кращої наочності ми розділили шкалу «Прийняття-Відторгнення» на дві шкали: шкалу «Прийняття», у яку входили тільки питання на прийняття батьками своєї дитини. Низька оцінка 1-2 бала; висока – 6-8. Шкала «Відторгнення», у яку входили тільки питання, які припускають відторгнення дитини. Низька оцінка 1-6 балів; висока – 15-22.

2) *«Кооперація»* – змістовно ця шкала розкривається так: батьки зацікавлені у справах та планах дитини, співчують їй, намагаються в усьому допомогти. Батьки відчувають почуття гордості дитину та високо

оцінюють її здібності як інтелектуальні, так і творчі. Низька оцінка 1-2 бала; висока – 6-8.

3) «Симбіоз» – шкала відображає відсутність або наявність міжособистісної дистанції у спілкуванні з дитиною. Високі бали ця цією школою свідчать про те, що батьки відчують себе та дитину як єдине ціле, сприймають свою дитину як продовження себе, намагаються задовольнити будь-які бажання та потреби дитини, відмежувати її від труднощів, дитина здається їм маленькою та беззахисною. Низька оцінка 1-2 бала; висока – 6-7.

4) «Авторитарна гіперсоціалізація» – при високому балі за цією шкалою у батьківському ставленні чітко проглядається авторитаризм. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її соціальними особливостями, звичками, думками, почуттями. Батьки вимагають від дитини дисципліни та безумовної слухняності. За прояви ініціативи та свавілля дитину жорстко карають. Низька оцінка 1-2 бала; висока – 6-7.

5) «Маленький невдаха» – школа відображає особливості сприйняття та судження батьків щодо дитини. Високі бали за цією шкалою свідчать, що батьки інфантилізують дитину, приписують їй особистісну та соціальну неспроможність. Дитина уявляється їм неуспішною, відкритою для дурних впливів. У зв'язку з цим батьки намагається відгородити дитину від труднощів життя та строго контролювати її дії. Низька оцінка 1-2 бала; висока – 6-8.

На *другому етапі* вирішувались наступні два завдання: по-перше, робота була спрямована на виявлення рівня самооцінки досліджуваних підлітків, визначення їх поняття про самостійність, оцінку ними рівня своєї самостійності за на основні спеціально підбраного нами психодіагностичного комплексу методик та опитувальників; по-друге, здійснити порівняльний аналіз результатів самооцінювання та тестування підлітків та експертних оцінок.

На *третьому етапі* дослідження ми вивчали вплив родини на

формування самостійності підлітка, при цьому нас цікавили: по-перше, вплив домінуючого виховного впливу на формування самостійності; по-друге, вплив батьківського ставлення та стилю виховання на самостійність досліджуваних.

2.2 Аналіз результатів дослідження

2.2.1. Самооцінка підлітків як інтегральний показник.

При дослідженні рівня самооцінки, за методикою Дембо-Рубінштейн були виявлені наступні результати (див. табл. 2.2).

Як видно з таблиці 2.2. високий показник самооцінки спостерігається:

- за шкалою «розум», у 12-ти учнів, що складає 36,3 %;
- за шкалою «самостійність», у 11 учнів, що складає 33,3 %;
- за шкалою «характер», у 10 учнів (30 %);
- за шкалою «авторитет у однолітків», у 5 учнів – це 15,1 %;
- за шкалою «зовнішність», у 7 учнів (22,2 %);
- за шкалою «впевненість у собі», у 10 учнів (30 %).

Таблиця 2.2

Рівні та частотність самооцінки підлітків за методикою Дембо-Рубінштейн

Рівні	I		II		III		IV		V		VI	
	кільк. абс.	%	кільк. абс.	%	кільк. абс.	%	кільк. абс.	%	кільк. абс.	%	кільк. абс.	%
високий	12	36,3	11	33,3	10	30	5	15,1	7	21,2	10	30
середній	16	48,4	14	42,4	14	42,4	24	72,7	22	66,6	16	48,4
низький	5	15,1	8	24,2	9	27,2	4	12,1	4	12,1	7	21,2

Середній рівень самооцінки виявився:

- за шкалою «розум», у 16 учнів, що складає 48,4 %;
- за шкалою «самостійність», у 14 учнів, що складає 42,4 %;

- за шкалою «характер», у 14 учнів (42,4 %);
- за шкалою «авторитет у однолітків», у 24 учнів – це 72,7 %;
- за шкалою «зовнішність», у 22 учнів (66,6 %);
- за шкалою «впевненість у собі», у 16 учнів (48,4 %).

Низький рівень самооцінки був виявлений:

- за шкалою «розум», у 5 учнів, що складає 15,1 %;
- за шкалою «самостійність», у 8 учнів, що складає 24,2 %;
- за шкалою «характер», у 9 учнів (27,2 %);
- за шкалою «авторитет у однолітків», у 4 учнів – це 12,1 %;
- за шкалою «зовнішність», у 4 учня (12,1 %);
- за шкалою «впевненість у собі», у 7 учнів (21,2 %).

Як бачимо з результатів більшість досліджуваних підлітків (57,5%) мають середню самооцінку, 27,2% завищену і лише 18,1% підлітків мають низьку самооцінку, що свідчить про недооцінку себе та про несприятливості у розвитку особистості. Це виявляється у недовірі, образливості, невмінні приховувати свої негативні емоції, будувати взаємовідносини з людьми, що їх оточують, на позитивній основі. Характеризуються не впевненістю у собі, високою подразливістю, невмінням пристосовуватись до нових обставин. Адекватна самооцінка дозволяє правильно оцінити свій духовний і фізичний стан, свої можливості, якості, своє відношення до себе та людей.

Цікаво відмітити, дані кореляційного аналізу самооцінки підлітків ми показали високий прямий зв'язок між оцінкою рівня самостійності з впевненістю у собі (0,899) (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Фрагмент кореляційної матриці за тестом самооцінки Дембо-Рубінштейн

Показники	1	3	4	5	6
2	0,368	0,443	0,631	0,584	0,899

Примітка: Де: 1- шкала «розум», 2- шкала «самостійність», 3 – «характер», 4 – «авторитет у однолітків», 5 – «зовнішність», 6 – «впевненість у собі».

Також простежується сильний зв'язок самостійності із авторитетом у однолітків, та зовнішністю і значно менший із оцінкою свого характеру та

розумом. Таким чином можна припустити, що ті підлітки які більш впевнені у собі, популярні серед однолітків та задоволені своєю зовнішністю більш самостійні.

Наступним завданням цього етапу нашого дослідження було вивчення рівня сформованості самостійності підлітків, їх уявлень про самостійність та порівнянням їх оцінювання з оцінками експертів.

2.2.2. Аналіз результатів вивчення сформованості самостійності підлітків.

При вивченні сформованості самостійності підлітків згідно з першим завданням другого етапу нашого дослідження ми досліджували: сформованість поняття самостійність у підлітків, проводили оцінку самостійності підлітків ними самими за допомогою опитувальника, спрямованого на визначення поняття самостійність, малюнкового тесту на визначення самостійності та опитувальнику СамОС.

На основі отриманих даних при відповіді на запитання: «Що таке самостійність? Коли та для чого треба бути самостійним?» та оцінюванням себе було зроблено якісне та кількісне розділення даних на категорії. Отримані результати ми розподілили по наступних категоріям:

1.1. Самостійність як самостійне виконання своїх обов'язків, вирішення труднощів. «самостійний – це той, хто не звертається за допомогою», «він нічого не перепитує, не підглядає до сусіда. Він завжди все виконує сам», «самостійний звик покладатись на самого себе»; «самостійність – це здатність без допомоги оточуючих задовольняти свої власні потреби, виконувати свої обов'язки та вирішувати свої проблеми»

1.2. Самостійність як незалежність від батьків: «самостійність – це незалежність від своїх батьків. Коли можеш робите те що хочеш ти, а не вони. Коли можеш купувати собі все що завгодно, а не питати дозволу батьків»; «самостійний не питає батьків – чи можна я зроблю так або інакше. Він просто робить так як вважає потрібним»; «самостійний сам обирає з ким дружити та кого любити, а не орієнтується на думку батьків»

1.3. Самостійність як самообслуговування: «самостійний – той, хто обслуговує себе», «це той, хто миє посуд, пере білизну», «самостійний допомагає батькам прибирати в кімнаті, має свої обов’язки по дому»;

1.4 Категорія відповідей у яких фактично зовсім не містяться знання специфіки самостійності або відповіді «важко пояснити»: «самостійний – це той, хто добре вчиться», «самостійний – це той, хто все вміє».

Кількісний аналіз відображений у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

	Категорія	Підлітки			
		Дівчини	%	Юнаки	%
	1.1.	8	24,2	9	27,2
	1.2.	3	9,0	5	15,1
	1.3.	3	9,0	2	6,0
	1.4.	-	-	3	9,0

У всіх категоріях, крім останньої результати юнаків та дівчат статистично не розрізнені. Тому далі всі результати ми будемо описувати без розділення на стать.

На питання: «Чи самостійні ви самі?», 45,4 % відповіли, що не зовсім самостійні і все залежить від ситуації яка виникає, 33,3 % - відповіли, що вони вже самостійні практично в усьому, крім вирішення матеріальних питань, 21,2 % - відповіли, що вони ще зовсім не самостійні. Необхідно відмітити, що результати отримані за методикою опитувальника, спрямованого на визначення поняття самостійність практично повністю збігаються з результатами отриманими по методиці самооцінки Дембо-Рубінштейн по шкалі самостійність (високий – 33,3%, середній – 42,4% та низький – 24,2%).

Використання проєктивної малюнкової методики дало нам змогу проникнути у переживання підлітка, допомогти йому оцінити, «відчутти», можливо вперше, власну самостійність. Одночасно при застосуванні цієї

методики з'являється можливість ненав'язливо, опосередковано довідатися про причину опору батьківським та педагогічним вимогам, негативного чи байдужого ставлення дітей до доручень, настанов, прохань дорослих, а також про причини звертання або самостійного вирішення складних ситуацій. Це можна простежити у відповідях підлітків на такі запитання: «Чому ти зобразив самостійність саме так, що це означає?», «Які почуття, переживання пов'язані в тебе з самостійністю?», «Що означає колір, за допомогою якого ти зобразив самостійність?».

Результати опитування показали, що понад третина учнів (36,3 %) зображують самостійність досить символічно: хлопчик або дівчинка (в залежності від статі досліджуваного) який виконує якусь діяльність (пише, робить завдання, пре, йде до магазину, копає, тощо). Ця частина підлітків пояснює самостійність як неухильне виконання свого учнівського обов'язку, обов'язків по дому, вирішення своїх проблем та критичне ставлення до себе та своєї діяльності. Кольори рисунків переважно теплі, яскраві. Що на нашу думку, свідчить про позитивне оцінювання своєї самостійності.

21,2% учнів зображують її у вигляді різнокольорових геометричних фігур або малюнків і вказують на переживання ними деяких як негативних, так і позитивних емоцій, тобто амбівалентного ставлення до своєї самостійності (відповідно: «небажання», «туга», «неприємно виконувати», «сором», «радість», «приємно, коли довіряють»). Забарвлення малюнків було різним: використовувалися як темні кольори, так і світлі. На наш погляд, це ще раз підтверджувало амбівалентне ставлення учнів цієї групи до самостійності.

24,2 % досліджуваних намалювали кольорові райдужки і квіточки, яскраві лінії виявляючи так переживання радості від усвідомлення самостійності своєї поведінки і свого сумлінного ставлення до дорученої справи. Як пояснювали ці підлітки їм приємно самим відчувати себе самостійними і те, що вони відчувають, що дорослі теж вже відносяться до

них як до самостійних, тобто вже дорослих. Відмітимо, що всі ці підлітки за методиками визначення рівня самостійності відносили себе до самостійних.

3 % досліджуваних підлітків залишили свої малюнки без будь-якого пояснення («Не можу пояснити»). Відмітимо, що це був той досліджуваний, хто не зміг пояснити що таке самостійність.

15,1% опитаних учнів зобразили відповідальність у вигляді погрозливої істоти, чудовиська, що асоціюється з безвихідним становищем, у якому вони опинились, недовірою до них батьків та вчителів, з переживанням жорстоких санкцій у діях дорослих, які ставлять вимоги.

Отже, описаний метод дає змогу виявити ставлення підлітка до своєї самостійності, розкрити психологічні причини його опору виховним впливам і намітити засоби подолання труднощів у виконанні учнями педагогічних вимог, уникнення психологічного бар'єру стосовно вчителя. Крім розуміння учнями своєї самостійності, особистого ставлення до неї, переживанням її, важливо з'ясувати, коли вони готові бути самостійними, у яких ситуаціях.

Для вивчення оцінювання підлітками їх зусиль та можливостей у навчально-практичній діяльності ми використовували опитувальник оцінки учнями своєї самостійності (СамОС) О.К.Осницького [26, 66-70].

Отримані дані розподілились наступним чином (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Розподіл досліджуваних за їх оцінюванням своїх можливостей у навчально-практичній діяльності у (%)

Виконувати завдання навчально – теоретичні				
	Можу та хочу	Можу, але не хочу	Хочу, але не можу	Не хочу та не може
А) самостійно	63,6	12,1	15,1	9
Б) з допомогою вчителя	45,4	48,4	-	6
Виконувати завдання навчально – практичні				
	Можу та хочу	Можу, але не хочу	Хочу, але не можу	Не хочу та не може
А) самостійно	72,7	15,1	3	6
Б) за допомогою вчителя	39,3	57,5	-	3

Виконуючи доручення віддаю перевагу			
А) Обійтися без розпитувань	Завжди	Іноді	Ніколи
	27,2	48,4	24,2
Б) Спитати допомоги	18,1	51,5	30
<i>Мої інтереси в основному пов'язані</i>			
А) з обраною професією	Да	Іноді	Ніколи
	12,1	72,7	15,1
Б) з чимось іншим	93,9	6	-
<i>Виникає бажання</i>			
А) приносити користь	Завжди	Іноді	Ніколи
	15,1	87,8	3
Б) відмітяться	69,6	30	-
В) допомогти комусь	72,7	27,2	-
<i>Схильний (на)</i>			
А) До наслідування	Всім	Обраним	Нікому
	6	78,7	15,1
<i>У мене схильність</i>			
А) До суперництва	Зі всіма	З обраними	Ні з ким
	6	87,8	9
Б) До співробітництва	15,1	84,8	-
Оцінюю свою схильність			
А) добиватися успіху	Високо	Середнє	Низько
	42,4	48,4	9
Б) уникати невдач	33,3	60,6	6
В) хоч би врівноважити успіхи та невдачі	66,6	30	3
<i>Моя активність спрямована</i>			
А) на себе	Більш всього	У середньому	Найменш всього
	90,9	9	-
Б) на справу	42,4	45,4	12,4
В) на взаємодію	87,8	12,1	-
<i>У цьому році я просунувся (лась)</i>			
А) У придбанні вмінь	Значно	Середньо	Практично ні
	51,5	48,4	-
<i>Свої перспективи оцінюю</i>			
А) у обраній професії	Високо	Середньо	Низько
	12,1	63,6	24,2
Б) у інших сферах життя	60,6	48,4	-

Отримані дані свідчать про те, що: більшість підлітків (63,6% та 72,7%) можуть та намагаються самостійно виконувати як навчально-теоретичні, так і навчально-практичні завдання без сторонньої допомоги. Відсоток тих, хто «може та хоче» приймати допомогу вчителя при навчально-теоретичних завданнях декілька вищий (45,4%), ніж при навчально-практичних (39,3%), що може також виступати підтвердженням того, що на практиці підлітки вже намагаються бути самостійними та випробовувати свої сили. Аналізуючи графу «виконання доручення» можна констатувати, що деякі з досліджуваних (24,2%) віддають перевагу все робити самостійно, тобто навіть не розпитувати про те що і як робити, але ж більшість (48,4%) іноді розпитують про хід виконання доручення. 27,2% підлітків завжди розпитують, але тільки 18,1% завжди звертаються по допомогу, 51,5% іноді та 30% - ніколи. Таким чином, знов простежується тенденція того, що підлітки можуть звернутися до дорослих по роз'ясненню того, що та як виконувати, але ж на практиці в основному, роблять все самостійно.

Інтереси досліджуваних підлітків тільки у 12,1% в основному пов'язані з обраною професією, у більшості 93,9% - з чимось іншим. На нашу думку це пояснюється тим, що більшість підлітків ще не визначилася з тим, якою б професією вони хотіли оволодіти та працювати у житті.

Бажання приносити користь у більшості досліджуваних (87,8%) виникає іноді, але «завжди» – відмітитися у 69,9% та допомогти комусь у 72,7%. На нашу думку це співпадає з даними психологічних досліджень, що у підлітковому віці підвищується схильність привертати увагу до себе та чутливість до прохань інших про допомогу.

Більшість досліджуваних – 78,8% схильні до наслідування тільки обраним, що також характерно для підліткового віку: тобто з однієї сторони підлітки прагнуть «знайти себе», свій образ, імідж, а з іншої наслідують тим, хто є для них референтними.

Свою стратегію поведінки з оточуючими в основному (87,8% та 84,8%) підлітки оцінюють як стратегії суперництва та співробітництва з обраними.

У відношенні до успіхів та невдач дані розподілилися наступним чином: 42,4% високо оцінюють своє схильність добиватися успіхів, 48,4% - середнє, 9% - низько. Свою схильність уникати невдач високо досліджувані оцінюють декілька нижче – 33,3%, але тільки 6% - низько, в основному – середньо – 60,6%. Найбільш високо була оцінена підлітками їх схильність врівноважувати успіхи та невдачі – 66,6% - високо, 30% - середньо та 3% - низько.

Оцінку «Соціальної спрямованості» отримали наступне розподілення: «більш всього» спрямована на себе (90,9%) та взаємодію (87,8), та значно менше (42,4%) на справу. Відмітимо, що спрямованість на себе та на взаємодію була оцінена по високим та середнім значення, оцінок «найменш всього» не було взагалі. Спрямованість на справу у 45,4% досліджуваних підлітків біла оцінена по середньому значенні та у 12,4% як така, що цікавить їх найменше. На нашу думку це також пояснюється особливостями підліткового віку: підвищеною спрямованістю на себе та свій внутрішній світ, спрямованістю на взаємодію з оточуючими, та не визначеністю у подальшому житті, пошуку своїх орієнтирів, тощо.

Оцінка перспектив свого професійного самовизначення у 63,6% досліджуваних була оцінена як середня, у 24,2% - низько і тільки у 12,1% - високо. Відзначимо, що ті підлітки які оцінили свої перспективи у обраній професії високо відповідали що їх інтереси в основному пов'язані з обраною професією. Тобто, простежується зв'язок між чітким визначення майбутньої професії, спрямованості своїх інтересів з цієї справою та оцінюванням своїх перспектив і ній. Свої перспективи у інших сферах життя 60,6% досліджуваних оцінили як високі та 48,4% як середні. Оцінок – низько не було взагалі. Таким чином в цілому по групі перспективне самооцінювання на задовільному рівні.

Згідно з другим завданням другого етапу ми проводили опитування та анкетування експертів – батьків та вчителів. Та порівняння результатів підлітків та експертів.

Експертам було запропоновано оцінити самотійні підлітки або ні? Завжди чи ситуативно? На основі оцінювання експертів було виділено три групи учнів із різним ступенем виявлення самотійності: підлітки, які самотійні постійно та завжди самотійно долають виникаючі труднощі; підлітки, які самотійні ситуативно та підлітки які не самотійні, практично весь час потребують допомоги при виникненні труднощів (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Розподіл учнів за рівнями самотійності на основі експертних оцінок

Група	Відсоток учнів
Підлітки які самотійні постійно	33,3
Підлітки які самотійні ситуативно	45,4
Підлітки які не самотійні, практично весь час потребують допомоги при виникненні труднощів	21,2

На перший погляд, оцінки експертів (див. табл. 2.6) та підлітків (33,3% самотійні постійно, 45,4% - ситуативно, 21,2 – не самотійні) збігаються між собою. Але порівняння результатів самооцінювання своєї самотійності та експертних оцінок, здійснений кількісний і якісний аналіз досліджуваної вибірки підлітків показало деякі відмінності в оцінюванні та дозволило поділити підлітків на чотири підгрупи:

- I підгрупу склали досліджувані, у яких виявлявся високий рівень самотійності за результатами самооцінювання та тестування, однак за думкою експертів вони не відзначаються високим рівнем самотійності, а відносяться до підлітків с ситуативною самотійністю;
- II підгрупу склали підлітки, у яких за даними самооцінювання та тестування рівень самотійності був ситуативним, тобто на середньому рівні, однак експерти відзначили цих учнів як самотійних постійно;
- III підгрупу склали учні, які і за результатами тестування, так і за експертними оцінками були виділені у групу самотійних постійно;

- IV підгрупу склали школярі, які самостійні ситуативно, як за результатами самооцінювання, так і за експертними оцінками.
- V підгрупу склали підлітки, які не самостійності ні за результатами самооцінювання, ні за експертними оцінками.

Результати аналізу представлені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Характеристика досліджуваної вибірки підлітків
(за результатами другого етапу дослідження)*

№	Підгрупа	Критерій поділу		Кількість досліджуваних	
		Оцінка самостійності підлітками за опитуванням, методикою та тестом	Оцінка самостійності підлітків за експертними оцінками	абс. число	У %
1.	I	+	+ -	4	12,1
2.	II	- +	+	3	9,0
3.	III	+	+	7	21,2
4.	IV	+ -	+ -	12	36,3
5.	V	-	-	7	21,2

Як видно з таблиці 2.7 майже більш ніж дві третини підлітків – 78,7% (12,1 + 9,0 + 21,2 + 36,3) так чи інакше мають тенденції до постійного або ситуативного виявлення самостійності, і лише менш третини всіх досліджуваних підлітків – 21,2% не виявляють самостійності (ні за результатами самооцінювання та тестування, ні за оцінками експертів).

Видно також, підлітки, віднесені до II підгрупи, які за власними оцінками та результатами тестування показували ситуативну самостійність експертами біли віднесені до категорії самостійних постійно. На нашу думку це пояснюється тим, що підлітки ще не досить чітко усвідомлюють власні прояви самостійності, іноді вважаючи що це не самостійно, на справді діють самостійно з точки зору дорослих. 12,1% усіх досліджуваних середнього шкільного віку показали високі показники рівня самостійності, тобто

* + - наявність самостійності по тому чи іншому критерію;
(- відсутність самостійності по тому чи іншому критерію.

оцінювали себе самотійними постійно і за результатами тестування теж набрали високі результати, але експерти не відзначили постійної самотійності у їх поведінці. Це може пояснити високим рівнем оцінки власних дій і завищеною самооцінкою цих підлітків (чи може свідчити про потенційні тенденції до самотійності які по якихось причинах не дуже яскраво виявляються у присутності дорослих). 36,3% усіх досліджуваних (майже кожний четвертий підліток) мають середні показники самотійності як за результатами самооцінювання та тестування, так і за результатами експертних оцінок, тобто цю групу склали підлітки які виявляють свою самотійність у залежності від ситуації, що склалася. 21,2% досліджуваних відносяться до несамотійних за двома видами оцінювання та тестування. Надалі самотійними постійно ми вважали підлітків III підгрупи (7 чол.), а несамотійними – підлітків V підгрупи (7 чол.). Випадкова однакова кількість досліджуваних у цих двох вибірках, на наш погляд, дуже добре дозволяє їх порівнювати.

Згідно із завданням нашого дослідження третім етапом було дослідження відмінностей у стилі виховання між підлітками які входили у третю та п'яту групу, тобто ті підлітки які істотно відрізнялися за обома видами дослідження.

2.2.3 Вплив мікросоціального чинника на формування самотійності підлітка.

Як відзначалося у теоретичній частині дослідження, взаємовідношення дитини з мікросоціумом, зокрема, у системі «діти – батьки», є важливим чинником у формуванні та закріпленні самотійності як стійкої риси особистості. У зв'язку з цим, вивчаючи психологічні особливості формування самотійності у підлітків, перед нами встало завдання дослідити характер стосунків у родині досліджуваних. Ця частина нашого діагностичного дослідження була проведена на основні застосування стандартизованих бесід

(із підлітками, батьками та педагогами) та використання Теста-опитувальника батьківського ставлення (А.Я.Варги, В.В.Століна).

На етапі дослідження вивчення впливу родини на формування самостійності в першу чергу нас цікавило вивчення домінуючого виховного впливу на підлітків. На цьому етапі дослідження нас цікавило хто з дорослих здійснює переважний виховний вплив на підлітка. Ця важлива соціально-психологічна характеристика родини встановлювалася нами у ході бесід (як із батьками, так і з досліджуваними). Результати опитування наведені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Розподіл підлітків
у залежності від осіб, які здійснюють домінуюче виховання (%)

Групи підлітків	Обидва батьки разом	Мати	Батько	Бабуся по материнській лінії	Дідусь по материнській лінії	Бабуся по батьківській лінії	Дідусь по батьківській лінії
Самостійні підлітки	57,4	14,2	-	28,6	-	-	-
Не самостійні підлітки	14,2	28,6	-	42,8	-	14,2	-

З таблиці 2.8. видно, що вихованням підлітків які самостійні у більшості випадків займаються обидва батьки (57,4%). У несамоствійних підлітків домінуюча роль у вихованні належить бабусям по материнській лінії (42,8%) та матерям (28,6%). Таким чином, у групі несамоствійних підлітків, відзначається односторонній характер виховання.

Ми згодні з думкою А.І. Захарова, що такий характер виховання несприятливий для особистісного розвитку як дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, так і підлітків, оскільки виключення батька зі сфери виховання дитини порушує вироблення в неї навичок адекватної статевої поведінки, що зменшує товарицькість дитини, призводить до виникнення непевності в собі, формування неконструктивних міжособистісних стосунків [13]. Ситуація, що описується, збільшується

інверсією виховних ролей, коли бабуся грає роль матері, мати – батька, а останній – «старшої дитини».

Другим завданням етапу вивчення впливу родини на формування самостійності підлітка було одержання та аналіз даних одержаних на основі опитувальника батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Століна). Отримані результати подані в табл. 2.9. При цьому необхідно уточнити, що з 14 розданих батькам бланків обернено ми одержали тільки 12 (2 батьків несамостійних підлітків відмовилися відповідати пояснюючи це тим, навіть якщо їм будуть казати, що вони щось роблять не так, виховуючи свою дитину, то це тільки їхня справа і ніхто не має права у неї втручатися. На нашу думку це може бути свідченням того, що вони здогадуються, що з їх підлітком щось не так, як треба, але не бажають визнати, що так сталося з їх вини). У переважній більшості випадків (83,3%) бланки-відповіді були заповнені матерями або бабусями. На нашу думку цей факт побічно виявляє недостатню участь чоловіків як батьків так і дідусів у шкільних справах підлітків.

Таблиця 2.9

Стилі батьківського відношення (у %)

Шкали	Число батьків, підлітки яких:	
	Несамостійні (%)	Самостійні (%)
Прийняття	30	85
Відторгнення	60	15
Кооперація	35	64
Симбіоз	43	32
Авторитарна гіперсоціалізація	52	57
Маленький невдаха	60	23

З таблиці видно, що більшість батьків, у яких дитина несамостійна, сприймають її поганою, нездатною, невдачливою, інфантильною, недотепною, неспроможною. На їх думку, підліток, унаслідок низьких здібностей та поганих схильностей не зможе домогтися успіху в житті. На нашу думку, подібні результати є свідченням того, що батьки відчують щодо своєї дитини широкий спектр негативних емоцій (зокрема: роздратованість, злість, нетерпимість, досаду, відразу тощо). Внаслідок

превалювання негативних емоцій щодо підлітка, вони емоційно його не приймають, і відповідно, – його відхиляють, йому не довіряють, жорстко контролюють. Від підлітка вимагають беззастережної слухняності та дисципліни (шкала «Відторгнення» - 60%; шкала «Маленький невдаха» - 60%).

На відміну від батьків підлітків із низьким рівнем самостійності, батьки підлітків з високим рівнем самостійності, переважно орієнтовані на прийняття своєї дитини. Аналіз результатів дозволяє констатувати, що батьки готові допомагати та сприяти у справах сину або дочці (за шкалою «Прийняття» - 85%; за шкалою «Кооперація» - 64%. Водночас значущо менший відсоток батьків сприймають власну дитину як невдачу, нездатну досягти життєвих успіхів за рахунок власних здібностей (за шкалою «Маленький невдаха» - 23%; за шкалою «Відторгнення» - 15%).

Таким чином, необхідно відмітити, що якщо батьки виховують своїх дітей за типом гіперопіки, надмірно їх опікуюючи, виконуючи за них їх справи, авторитарно наказуючи що, як та коли робити то такий підліток і за оцінкою батьків, за оцінками вчителів і за своєю власною оцінкою є несамостійним та потребує допомоги оточуючих.

Якщо ж батьки виховують дитину за демократичним типом або якщо у силу різних обставин (надмірна зайнятість батьків або навмисне постійне доручення виконання обов'язків) то такі підлітки і за оцінками експертів і за власним оцінюванням є самостійним або іноді самостійними у залежності від ситуації. Отже, можна констатувати, що самостійність це характеристика особистості, що виховується, і яка в першу чергу, залежить від типу виховання в родині.

Висновки до другого розділу

Визначено, що більшість досліджуваних підлітків (57,5%) мають середню самооцінку, 27,2% завищену і лише 18,1% підлітків мають низьку самооцінку, що свідчить про недооцінку себе та про несприятливості у розвитку особистості. Це виявляється у недовірі, образливості, невмінні

приховувати свої негативні емоції, будувати взаємовідносини з людьми, що їх оточують, на позитивній основі.

З'ясовано, що дані кореляційного аналізу самооцінки підлітків виявили високий прямий зв'язок між оцінкою рівня самостійності з впевненістю у собі (0,899). Також простежується сильний зв'язок самостійності із авторитетом у однолітків, та зовнішністю і значно менший із оцінкою свого характеру та розумом. Таким чином можна ми вважаємо, що ті підлітки які більш впевнені у собі, популярні серед однолітків та задоволені своєю зовнішністю більш самостійні.

Використання проективної малюнкової методики дало нам змогу проникнути у переживання підлітка, допомогти йому оцінити, «відчути», можливо вперше, власну самостійність. Одночасно при застосуванні цієї методики з'являється можливість ненав'язливо, опосередковано довідатися про причину опору батьківським та педагогічним вимогам, негативного чи байдужого ставлення дітей до доручень, настанов, прохань дорослих, а також про причини звертання або самостійного вирішення складних ситуацій. Результати опитування показали, що понад третина учнів (36,3 %) зображують самостійність досить символічно: хлопчик або дівчинка (в залежності від статі досліджуваного) який виконує якусь діяльність (пише, робить завдання, пре, йде до магазину, копає, тощо). Ця частина підлітків пояснює самостійність як неухильне виконання свого учнівського обов'язку, обов'язків по дому, вирішення своїх проблем та критичне ставлення до себе та своєї діяльності. 21,2% учнів зображують її у вигляді різнокольорових геометричних фігур або малюнків і вказують на переживання ними деяких як негативних, так і позитивних емоцій, тобто амбівалентного ставлення до своєї самостійності. 24,2 % досліджуваних намалювали кольорові райдужки і квіточки, яскраві лінії виявляючи так переживання радості від усвідомлення самостійності своєї поведінки і свого сумлінного ставлення до дорученої справи. 3 % досліджуваних підлітків залишили свої малюнки без будь-якого пояснення («Не можу пояснити»). Відмітимо, що це був той досліджуваний,

хто не зміг пояснити що таке самостійність. 15,1% опитаних учнів зобразили відповідальність у вигляді погрозливої істоти, чудовиська, що асоціюється з безвихідним становищем, у якому вони опинились, недовірою до них батьків та вчителів, з переживанням жорстоких санкцій у діях дорослих, які ставлять вимоги.

Дані отримані за опитувальником оцінки учнями своєї самостійності свідчать про те, що: більшість підлітків (63,6% та 72,7%) можуть та намагаються самостійно виконувати як навчально-теоретичні, так і навчально-практичні завдання без сторонньої допомоги. Відсоток тих, хто «може та хоче» приймати допомогу вчителя при навчально-теоретичних завданнях декілька вищий (45,4%), ніж при навчально-практичних (39,3%), що може також виступати підтвердженням того, що на практиці підлітки вже намагаються бути самостійними та випробовувати свої сили. Аналізуючи графу «виконання доручення» можна констатувати, що деякі з досліджуваних (24,2%) віддають перевагу все робити самостійно, тобто навіть не розпитувати про те що і як робити, але ж більшість (48,4%) іноді розпитують про хід виконання доручення. 27,2% підлітків завжди розпитують, але тільки 18,1% завжди звертаються по допомогу, 51,5% іноді та 30% - ніколи. Таким чином, знов простежується тенденція того, що підлітки можуть звернутися до дорослих по роз'ясненню того, що та як виконувати, але ж на практиці в основному, роблять все самостійно.

Встановлено, що за рівнями самостійності на основі експертних оцінок підлітки розподілилися на тих, хто самостійні постійно; тих, які самостійні ситуативно та тих, які не самостійні, практично весь час потребують допомоги при виникненні труднощів.

Визначено, що вихованням підлітків які самостійні у більшості випадків займаються обидва батьки (57,4%). У несамостійних підлітків домінуюча роль у вихованні належить бабусям по материнській лінії (42,8%) та матерям (28,6%). Таким чином, у групі несамостійних підлітків, відзначається односторонній характер виховання.

ВИСНОВКИ

Самостійність є однією з провідних якостей особистості, яка виражається у здібності та можливості бути незалежною у думках, відповідальною у своїй поведінці та діях, готовою застосовувати свої знання на практиці, бути корисною суспільству, в умінні ставити перед собою певну мету і добиватися їх досягнення власними силами, можливістю власними силами вирішувати свої життєві проблеми, діяти свідомо і ініціативно не тільки в знайомій обстановці, але і в нових умовах, що вимагають ухвалення нестандартних рішень.

Самостійність формується у ході становлення та розвитку особистості та на кожному віковому етапі має свої особливості. Найбільш яскраво самостійність починає виявлятися у підлітковому віці.

Підлітковий вік – один із найважливіших етапів становлення і розвитку соціальної активності людини. Психологічно підлітковий вік виключно складний і суперечливий. Підлітки претендують на велику самостійність, прагнуть позбавитися від опіки дорослих: батьків та вчителів. Важливою ознакою, що характеризує самосвідомість підлітка, вважається так зване відчуття дорослості. Підліток вимагає визнання своєї самостійності, своєї рівноправності, хоча для цього відсутні реальні умови – і фізичні і інтелектуальні, і соціальні. Тільки в спеціально організованій суспільно корисній діяльності створюється ситуація, в якій підліток вступає у дійсно рівноправні відносини з дорослими. Психологічна значущість цієї діяльності полягає в тому, що в ній він включається в широку систему взаємостосунків, задовольняти свої домагання по відношенню із дорослими.

Головний, основний та довготривалий вплив на формування особистісних рис, зокрема самостійності здійснюється у сім'ї. Вплив родини на формування самостійності може бути як позитивним, так і негативним. В сім'ях, де визнається право підлітка на певну самостійність, де своєчасно міняється і відношення до нього і характер вимог, він звичайно розвивається

і дорослішає нормально. Якщо ж прагнення підлітка стати дорослим в думці оточуючих і в своїх власних очах пригнічується дріб'язковою опікою, зайвою жорстокістю контролю, недовірою до його можливостей, він починає «завойовувати» самостійність найрізноманітнішими способами і засобами, і в першу чергу такими, які, як правило, засуджуються. Підліток стає упертим, неслухняним, грубим. нерозуміння між ним і батьками росте, виникають конфлікти і взаємні образи.

Підлітки які більш впевнені у собі, популярні серед однолітків та задоволені своєю зовнішністю характеризуються більшим рівнем самостійності. За оцінкою своєї самостійності підлітки виділилися у три групи: самостійних постійно, самостійних в залежності від ситуації, тобто ситуативно та несамостійних. Більшість сучасних підлітків (самостійних постійно та ситуативно) мають позитивне відношення до своєї самостійності та відчувають що дорослі поважають їх бажання бути самостійними і відносяться до них відповідним чином.

До мікросоціальних чинників, що формують несамостійність у підлітків є: а) односторонній характер виховання: домінуюча роль у вихованні належить бабусям по материнській лінії (42,8%) та матерям (28,6%); б) деприваційні моделі виховання у батьківській родині (за типом «Відторгнення», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Маленький невдаха»), у яких, з одного боку, у стосунках домінує емоційна холодність та неприйняття, а, з іншого боку, – характерні надмірні обмеження та авторитарно-директивні прийоми виховання у формі фізичного і морального насильства над дітьми.

До мікросоціальних чинників, що сприяють формуванню самостійності відноситься: а) виховання дитини, як матір'ю, так і батьком, гармонійні стосунки між ними; б) гармонійні моделі виховання (по типу «Прийняття», «Кооперація»), у яких, у відношеннях з однієї сторони домінує прийняття своєї дитини, бажання допомагати їй у справах, а з іншої є справи, які підлітки повинні виконувати самостійно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменко В. І. Психологія характеру підліткового віку. К.: Либідь, 2016. 253 с.
2. Асєєв В. Г. Вікова психологія. К.: Академвидав, 2019. 345 с.
3. Белоусова З.І., Мищик Л.І., Бойко В.Є. Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості. Запоріжжя : Сфера, 2017. 384 с.
4. Бернс Р.В. Развитие Я-концепции и воспитание. СПб.: Питер, 2019. 270 с.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2018. 375 с.
6. Братченко Р. В. Психологія розвитку толерантності підлітка. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2019. 329 с.
7. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. Записки детского психиатра. Книга для учителей и родителей. СПб.: Питер, 2018. 307 с.
8. Власова О.І., Піроженко Т.О. Вікова та педагогічна психологія. К.: Нора-Принт, 2017. 454 с.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Владос, 2012. 323 с.
10. Дубровина И.В. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту. М.: Академия, 2017. 268 с.
11. Гнезділова М. Г. Спількування та поведінка підлітків. *Психолог.* 2020. № 3. С. 38-44.
12. Горшенін Л. І. Підліток, характер, проблеми. *Вісник Одеського національного університету. Психологія.* 2016. Т. 26, Вип. 4. С. 42–44.
13. Захаров А.И. Психотерапия невротиков у детей и подростков. СПб.: Питер, 2018. 248 с.
14. Колесніченко Д. В., Максименко І. С. Особливості психології та фізіології підлітків *«Психологія і педагогіка: актуальні питання XXI століття»* : зб. наук. роб. Міжнар. науково-практичної конференції: (10–11 вересня 2020 р.). Одеса: ГО Південна фундація педагогіки, 2020. С. 25–29.
15. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. СПб.: Питер, 2014. 189 с.

16. Конопкін О.А. Психологічні механізми регуляції діяльності людини. К.: Видавничий дім «Слово», 2019. 367 с.
17. Крутецький О.І., Третьякова А.К. Характерологічні особливості підлітка. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип 26. С. 17-32.
18. Кулагіна І.Ю. Вікова психологія. Днепр.: Дніпро, 2018. 245 с.
19. Кулюткін Ю.К. Теоретико-емпіричний аналіз категорії «дорослість». *Психологія і суспільство*, 2020, № 4. С. 19-31.
20. Кушнарєва І.В. Особливості надання психологічної допомоги підліткам. *Психологія особистості*. 2019. № 3. С. 11-16.
21. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Академия, 2015. 321 с.
22. Левитов Н. Д. Детская и педагогическая психология. М.: Владос, 2016. 447 с.
23. Лук'яненко І.І. Базові потреби віку як фундамент розвитку соціальної компетентності у підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 2. С. 41–53.
24. Немов Р. С. Психология: в 3 кн. 5-е изд. М.: ВЛАДОС, 2020. Кн.2: Возрастная психология. 645 с.
25. Осницкий О. К. Саморегуляція діяльності школярів та формування активності особистості. К.: Нора-Принт, 2019. 244 с.
26. Осницкий О.К. Психология самостійності: методи діагностики. К.: Эль-Фа, 2016. 227 с.
27. Особенности обучения и психологического развития школьников. Сост. И.В. Дубровина, Б.С. Круглова. М.: Речь, 2018. 292 с.
28. Петров Ю.П. Актуальні проблеми сімейного виховання. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2021. № 1. С. 61–70.
29. Петровский А.В. Проблема развития личности с позиций социальной психологии. М.: Академия, 2018. 267 с.
30. Поливанова К.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. *Вісник Запорізького національного університету*. 2021. №1. С. 65–68.

31. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. СПб.: Питер, 2019. 446 с.
32. Ремшмідт Х. Підлітковий та юнацький вік. Проблеми становлення особистості. К.: Либідь, 2017. 325 с.
33. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. М.: Владос, 2011. 583 с.
34. Рибалко Л.Ф. Вікова та диференціальна психологія. К.: Фоліант, 2019. 356 с.
35. Семиченко В.А., Заслуженюк В.А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування. К.: Видавничий дім «Слово», 2018. 209 с.
36. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. К.: Радянська школа, 1987. 263 с.
37. Терлецька Л. С. Психічні особливості підлітків. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-т психології ім. Г.С.Костюка*. 2018. Вип. 41. С. 154–163.
38. Толстих Н. М. Життєві плани підлітків та юнаків. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2019. Вип. 1. С. 35-43.
39. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. М.: Академия, 2015. 368 с.
40. Федько С. В. Особливості зовнішньої та внутрішньої мотивації учіння підлітків при зміні соціальної ситуації розвитку. *Наступність і перспективність у навчанні і вихованні дітей шкільного віку*. Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 30–33.
41. Фудорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : монографія. Черкаси : Чабаненко, 2019. 357 с.
42. Харчев А.Г., Мацьковський М.С. Сучасна родина: актуальні проблеми та особливості надання психологічної допомоги. К.: Логос, 2020. 354 с.

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Сташенко Вікторія
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

26.10.2020
(дата)

Сташ
(підпис)

Сташенко Вікторія
(ім'я, прізвище)

ДОДАТОК Б

Опитувальник оцінки учнів своєї самостійності (СамОС)

<i>Виконувати завдання Навчально-теоретичні</i>				
	Можу та хочу	Можу, але не хочу	Хочу, але не можу	Не хочу та не може
А) самостійно	1	2	3	4
Б) з допомогою вчителя	5	6	7	8
<i>Виконувати завдання Навчально –практичні</i>				
	Можу та хочу	Можу, але не хочу	Хочу, але не можу	Не хочу та не може
А) самостійно	9	10	11	12
Б) за допомогою вчителя	13	14	15	16
<i>Виконуючи доручення віддаю перевагу</i>				
	Завжди	Іноді	Ніколи	
А) Обійтися без розпитувань	17	18	19	
Б) Спитати допомоги	20	21	22	
<i>Мої інтереси в основному пов'язані</i>				
	Да	Іноді	Ніколи	
А) з обраною професією	23	24	25	
Б) з чимось іншим	26	27	28	
<i>Виникає бажання</i>				
	Завжди	Іноді	Ніколи	
А) приносити користь	29	30	31	
Б) відмітяться	32	33	34	
В) допомогти комусь	35	36	37	
<i>Схильний (на)</i>				
	Всім	Обраним	Нікому	
А) До наслідування	38	39	40	
<i>У мене схильність</i>				
	Зі всіма	З обраними	Ні з ким	
А) До суперництва	41	42	43	
Б) До співробітництва	44	45	46	
<i>Оцінюю свою схильність</i>				
	Високо	Середнє	Низько	
А) добиватися успіху	47	48	49	
Б) уникати невдач	50	51	52	
В) хоч би врівноважити успіхи та невдачі	53	54	55	
<i>Моя активність спрямована</i>				
	Більш всього	У середньому	Найменш всього	
А) на себе	56	57	58	
Б) на справу	59	60	61	
В) на взаємодію	62	63	64	
<i>У цьому році я просунувся (лась)</i>				
	Значно	Середньо	Практично ні	
А) У придбанні вмінь	65	66	67	
<i>Свої перспективи оцінюю</i>				
	Високо	Середньо	Низько	
А) у обраній професії	68	69	70	
Б) у інших сферах життя	71	72	73	